

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א
ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

נטילת ידיים

- שנד -

נמסר בש"ק פרשת שמיני ה'תשע"ד

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בשבת פרשת תזריע יאחר השיעור ויחל אי"ה בשעה 5:00 אחה"צ ויהיה בענין:

מצות אכילת הפסח

מנחה בשעה 4:40 אחה"צ | ובזמן הדלקת נרות בביהכ"ס המרכזי

בברכת התורה

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

נטילת ידים

[טעמי הנטילה וגדריה, והנפקותות ביניהם]

א ברכות נג: תנא 'והתקדשתם' אלו מים ראשונים וכו'. [ב'תורה אור' ציין לקרא דפרשת קדושים 'והתקדשתם והייתם קדשים כי אני ה' אלקיכם'. אך כבר צויין על הגליון שהגר"א הגיה הגרסה, דהדרש קאי אקרא דפרשת מאכלות אסורות בסדר שמיני 'כי אני ה' אלקיכם והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני וגו']. ופירשו הראשונים דלאו דרשא גמורה היא אלא אסמכתא, שהרי נטילת ידים אינה אלא גזרת חכמים. אכן נראה שבאסמכתא זו למדנו על גדרה של תקנה זו - דהנה איתא בחולין קו. אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן נטילת ידים לחולין מפני סרך תרומה [הוצרכה, שהידיים שניות ופוסלות את התרומה אבל חולין לא מהני בהו שני, ומפני סרך תרומה שירגילו אוכלי תרומה ליטול ידיהם הנהיגה בחולין. רש"י], ועוד משום מצוה. מאי מצוה - אמר אביי מצוה לשמוע דברי חכמים. פרש"י: מצוה לשמוע דברי חכמים - שתקנוה. והתוס' הקשו מאי 'ועוד' הלא תקנוה משום סרך תרומה [והמצוה לשמוע לד"ח באה אחר שתקנוה ואיננה טעם לתקנה]. ופירשו התוס' דתקנו משום נקיות. ובשיטמ"ק (על הגליון) כתב ליישב פרש"י שכוונתו לפירוש הרשב"א דמשום סרך תרומה היה בדין להטעין את הידיים נטילה ואפילו לא צוו חכמים, וכל שכן עכשיו שיש בדבר מצות חכמים, ולעולם הטעם משום סרך תרומה. וכן רמז הריטב"א^א. ומדויק כן בלשון רש"י במה שכתב בטעם דסרך תרומה 'הנהיגה' אף בחולין, ואילו משום מצוה פירש 'שתקנוה'^ב.

ואולם התוס' מאנו בפירוש זה, כי פשט הלשון מורה ששני טעמים הם לעיקר התקנה. ועל כן פירשו שמלבד סרך תרומה איכא טעם נוסף משום נקיות. ולשון התוס' בפסחים (קטו סע"א) 'משום קדושה ונקיות'. ונראה ברור שמה שהוסיפו שם 'קדושה' זהו על פי דברי הגמרא בברכות הנ"ל 'והתקדשתם' אלו מים ראשונים. וכן הוא להדיא בסמ"ג (עשה כז, והובא במשנ"ב ר"ס קנח) ששני ענינים בנט"י, משום סרך תרומה ומשום נקיות וקדושה וסמכוהו בגמרא אקרא ד'והתקדשתם והייתם קדשים'. הרי האסמכתא לימדנו פן נוסף בנטילת ידים, והוא טעם העומד בפני עצמו - משום קדושה ונקיות.

[ומה שתקנוה בחולין באכילת פת דוקא, כבר כתבו הראשונים (ע' תר"י פ"ח דברכות ור"ן פ"ח דחולין, ומובא בלבוש ומשנ"ב קנח), לפי שרוב התרומה הוא במיני פת דכתיב 'ראשית דגנך' ואין דרך לאכול

^א גרסת הרשב"א והריטב"א 'אין נט"י לחולין אלא משום סרך תרומה' וזה מסייע לפירושם דאין טעם אחר בעיקר התקנה וזלת זה [אם כי אינו מוכרח - ערא"ש שגם גרס כן ופירש כהתוס']. ואולם רש"י גרס כלפנינו 'נט"י לחולין מפני סרך תרומה'.

^ב ונראה דנפ"מ לענין ברכה, דמשום מנהג לא בעי ברכה ומשום תקנה מברכיני, וכדפרש"י בסוכה מד. גבי חיבוט ערבה שזהו החילוק בין מאן דאמר מנהג נביאים לתקנת נביאים. [וכעני"ז יש בפלוגתא דתנאי (בפסחים קיד קטז) אם חרוסת מצוה אם לאו אלא באה משום קפא, וכתב הרמב"ם בפיה"מ דלמ"ד 'מצוה' מברכים עליה ברכת המצוות (וע' א"ר תעג, כה)]. ולפי"ז מובנת אריכות לשון רב אידי 'ועוד משום מצוה', דהו"ל בקיצור נט"י מצוה משום סרך תרומה [וכמימרת ר' אידי גופיה לעיל קה]. 'מים ראשונים מצוה' - אלא דינא אתא לאשמעינן דלא עשאוה בגדר הנהגה גרידא משום סרך תרומה [בדומה לחרוסת משום קפא, שהוא בא אגב דבר אחר] אלא כמצוה בפני עצמה דמברכיני עליה, וזהו דמפרש 'מאי מצוה מצוה לשמוע ד"ח' שמפני מצוה זו אומרים ברכת המצוות על מצוות דרבנן כדאיתא בשבת כג.

מיני דגן אלא אחר שעושים ממנו פת. ולפי הטעם דקדושה ונקיות ביאר שם בשעה"צ שתקנו כן רק לאכילת קבע].

ועדיין צ"ב לפירוש התוס' לשון הגמרא 'ועוד משום מצוה, מאי מצוה - מצוה לשמוע דברי חכמים', והרי המצוה לשמוע דברי חכמים היא תוצאה מהתקנה ואילו טעם התקנה הוא משום נקיות וא"כ מדוע נקט לשון סתר זו ולא אמר בפירוש 'ועוד משום נקיות'?

אכן הגרי"ז ז"ל האיר עינינו (ע' בחדושי הגר"ח סנטסיל גטין טו ובגרי"ז סוטה ד ובהגש"פ ב'ורחין' וב'רחצה') וכתב ששני הדינים הללו המבוארים בתוס', סרך תרומה ומשום נקיות, חלוקים המה ביסוד גדרם; התקנה משום סרך תרומה גדרה שגזרו איסור וטומאה על הידיים, ובדומה לתרומה שגזרו על סתם ידיים טומאה לפסול את התרומה במגען, כע"ז בחולין אמרו שיש איסור לאכול פת בידיים לא מטוהרות, והנטילה מטהרת את הידיים וממילא מסתלק האיסור. ואילו התקנה משום קדושה ונקיות גדרה מצוה שהטילו חכמים על הבא לאכול, ולא משום לתא דאיסור וטומאה על הידיים. ובפן הזה דקדושה ונקיות אין הגדר משום איסור אכילה בידיים 'טמאות' אלא שהצריכו ידיים 'נטולות'. וזהו שאמרו שמלבד סרך תרומה שהוא גדר איסור, יש בנט"י דבר נוסף, והוא גדר 'מצוה' [משום נקיות וקדושה], שעשאוה חכמים מצוה כשאר מצוות דרבנן.

ויש בהבחנה זו כמה נפקותות לדינא, גם מיושבים בה כמה דברים מוקשים -

הנה דנו הפוסקים בדין אונן - הפטור מן המצוות משום שעוסק במצוה אי נמי משום כבוד מתו - האם חייב בנטילת ידים לאכילת פת אם לאו. ודעת הברכי-יוסף (ע' פ"ת יו"ד שמא) שחייב ליטול [בלא ברכה, שהרי פטור הוא מכל המצוות ובכלל זה תפילות וברכות] שהרי לא הותר לאונן לעבור על איסורים כלל, ורק ממצוות עשה נפטר, הלכך אסור לו לאכול פת בלא נטילה. ובמשנ"ב (תרמ בשעה"צ אות מח) הביא מבכורי יעקב שאונן פטור מנטילת ידים, וציין שם לדעת הברכ"י שחייב. וכן נקט המשנ"ב בסי' עא (סק"ד). ובפשוטו נידון זה תלוי בהבחנה האמורה; אם באנו משום 'מצוה' הרי האונן פטור, ואם משום ה'איסור' - אף האונן בכללי.

עוד ביאר הגרי"ז עפי"ז את דברי התוס' בפסחים (קטו ד"ה כל) בהא דקאמרינן בגמרא שם כל שטיבולו במשקה צריך נטילה [ודעת רש"י ורוב הראשונים שנטילה זו נכללת בתקנת נט"י דאכילת פת משום סרך תרומה, מפני שהידיים מטמאות את המשקים להיותן תחילה וחוזרים המשקים ומטמאים את המאכל. והתוס' הקשו על כך] ופירשו התוס' שהיא גזרה בהלכות טומאה וטהרה, שלא ייטמאו המשקים בידי ויהא אסור לשתותן לפסול את גופן. וכתבו לפי"ז שאין לברך על נטילה זו [והוסיפו שלפי"ז בזמן הזה שאין אנו זהירים בהלכות טומאה וטהרה

^ג בערוה"ש (קנב), פירש ד'דברי חכמים' היינו מאמרם בברכות 'והתקדשתם אלו מים ראשונים'. וזה נכלל בכונת התוס' משום נקיות, דכוונתם על אותה מימרא וכאמור בפנים.

^ד עוד בנידון כזה בדין אונן בברכות המזון לפני ולאחריה, ע' בשיעור קלה, ב.ו.

במפה יש חשש שמא יגע במאכל, ורק בתרומה מהניא מפני שכהנים זריזים הם וזהירים שלא יגעו, משא"כ לשאר אנשים חששו שמא יגע. וצ"ע.¹

עב"פ לפי דרך זו יש ליישב שיטת הרמב"ן בחולין (קו), דאמרינן התם נטילת ידים לחולין עד הפרק, לתרומה עד הפרק, קידוש יו"ר במקדש עד הפרק. ופרשו רוב הראשונים שלפי חומרת הדבר החמירו במקום הנטילה; לחולין די עד הפרק השני שבאצבע וי"א הראשון, בתרומה - עד הפרק השלישי [או השני], ולקודש עד הפרק הבא [ע"ש בראשונים פירוט השיטות. ובשו"ע (קסא, ד) פסק שראוי לנהוג כדעת הרי"ף לטול לחולין עד סוף כף היד. ובבאה"ל העמיד שיטות הראשונים מערכה מול מערכה והסיק שמן הדין חייב כל אדם לטול עד סוף כף היד שכן דעת גדולי הראשונים, ומ"מ הסומך להקל על הדעה השניה כשאין לו מים - אין מוחים בידו]. ואולם הרמב"ן חידש עפ"י גרסתו בירושלמי שחולין חמורים מתרומה, דלתרומה די עד אמצע האצבע ולחולין צריך לטול עד קשרי האצבעות. וכתב הרמב"ן שאין תימה בדבר שהרי כמו כן מציינו לענין כריכת מפה שהקלו בתרומה ולא בחולין. והרשב"א בחדושי הקשה דיציבא בארעא וגוירא בשמי שמיא, הלא כל נט"י בחולין משום סרך תרומה היא, והיאך יתכן שהטפל חמור מן העיקר - ומה שהקלו בכריכת מפה בתרומה ולא בחולין, ההוא טעמא אית ביה, שכהנים זריזים מליגע משא"כ שאר אדם אינם זהירים והרי חוששים שיגע ונמצא אוכל בלא נטילה, אבל להחמיר בשיעור הנטילה בחולין יותר מבתרומה אין לנו. ואמנם דעת הרמב"ן טעונה באור.²

ולפי מהלך הגרי"ז בדעת הערוך ניחא, שאמנם מצד סרך תרומה אין סברא להחמיר בחולין יותר מבתרומה, אבל הלא באכילת פת חולין יש טעם נוסף משום נקיות וקדושה, ומצד מצוה זו יש להחמיר יותר. וזהו שמוכיח הרמב"ן מכריכת מפה דלא מהניא בחולין הגם דמהניא בתרומה, והיינו משום לתא דמצות 'והתקדשתם', דאי משום סרך תרומה אמנם הוה סגי במפה, ורק משום המצוה צריך נטילה במים [כמו שביאר הגרי"ז בדעת הערוך]. ואף אתה אל תתמה על שהצריכו לטול עד הפרק הנוסף משום מצוה דנקיות וקדושה.

אכן הריטב"א בחולין שם ביאר כוונת הרמב"ן בפשיטות שבתרומה דכהנים זריזין הם, לא חייבו אלא בשיעור הנצרך, ואילו בנט"י לחולין החמירו בשיעורו טפי שמא יבואו לזלזל ולמעט מהשיעור הנצרך. [וזהו שהביא הרמב"ן ממפה דכיון דכהנים זריזים לא גזרו בהם].

ועוד נפקותא בשני דינים אלו, דהנה פסק השו"ע (קסד, ב) שהנוגע באמצע הסעודה במקומות המטונפים בגוף צריך לחזור ולטול ידיו בברכה. ומקור הדברים בתשובת הרשב"א (מובאת בכ"י שם), והוא עפ"י הגמרא בפסחים (קטו) שהטעם לנטילה השניה בליל פסח הוא שמא הסיח דעתו בשעת אמירת ההגדה, ופירשו רשב"ם ור"ח

ז ואמנם י"ל שאם לא היה אלא טעם דסרך תרומה בלבד לא היו חוששים דמיקרי ונגע, שפה התקנה היתה רק כדי שאוכלי תרומה ירגילו, וכיון שכן הרי סגי בכריכת מפה דלא אכפת לן שירגילו בכריכה אוכלי התרומה הזהירים. מ"מ יל"ע כיצד נפרש הסוגיא להבנת הגרי"ז והלא מייתי התם מכמה אמוראי דאכלו בכריכה וסתמא דמלתא בפת מיירי, יעו"ש ממעשה דר' צדוק בסוכה ועוד, וא"כ מה מהני דכהנים זריזים ואין לחוש לנגיעה, סו"ס הא לא גרעה תרומה מחולין דבעינן נטילה גם משום קדושה ונקיות. וצ"ל דלאוכלי תרומה סגי במפה אף משום נקיות וקדושה כיון שנוהרים, או שמא נדחוק דלמסקנא דקאמר דהתירו רק בתרומה מיירי התם בפירות.

ח לכאורה י"ל בפשיטות שנקט הרמב"ן שגם הצרכת מקום נוסף הוא משום חשש נגיעה, ועל כן באוכלי תרומה הזריזין הקלו ששומרין מליגע מעל הפרק האמצעי. ודמי קצת לאכילה ע"י כלי דבתרומה לא חששו למגע ובחולין חששו.

אין אנו צריכים לאותה נטילה. אכן השו"ע (קנח, ד) נקט שאף בזה"ז צריך לטול לדבר שטיבולו במשקה בלא ברכה. ובמשנ"ב (סק"כ) הביא שמנהג העולם להקל בזה, שסומכים על מקצת ראשונים דבזה"ז ליכא לנטילה זו, אך הסיק שהרבה אחרונים החמירו מאד בדבר דהעיקר כרוב הפוסקים דצריך נטילה מדינא, והגר"א החמיר מאד בזה שאף צריך לברך, ולכן אף דהעולם אין נוהגים לברך עכ"פ אין להקל לאכול בלי נטילה]. ופירש הגרי"ז מדוע אין מברכים על נטילה זו לדעת התוס' - כי אין ברכת המצוות אלא על 'מצוה' ולא על תקנה משום 'איסור', הלכך בפת שמלבד סרך תרומה יש בה 'מצוה' משום קדושה ונקיות - מברכין, לא כן בנטילה לדבר שטיבולו במשקה שלדעת התוס' ענינה רק משום חשש טומאה היא, הרי גדרה איסורא, שלא לאכול בידיים טמאות - הלכך אין מברכים עליה.³

עוד אמר הגרי"ז ליישב בזה את שיטת הערוך; דהנה אמרו בפסחים (מו). שהקלו חכמים להולך בדרך שאם אין לו מים לנטילת ידים כדי הילוך ד' מילין לפניו או מיל לאחריו פטור. וכתב הערוך שיכרוך ידיו במפה ויאכל. ומקור הדברים בפירוש רבנו חננאל שם. וכן פסק בשו"ע (קסג, א). ולכאורה אין טעמו מובן, דהלא דעת הערוך ורוב הראשונים - דלא כהרמב"ם - דבעלמא אין מועילה כריכת ידיו במפה לאכילת חולין אלא בעינן נטילה במים דוקא, כפשט הסוגיא בחולין (קז), וא"כ כיון שפטרו את ההולך בדרך מנטילה, מה מקום לחייבו בכריכת ידיו והלא הכריכה אינה מן התקנה. ופירש הגרי"ז שאמנם כשאין לו מים פטרוהו מן המצוה דנטילה, אבל האיסור לאכול בידיים טמאות לא התיירו, וא"כ צריך מן הדין לכרוך ידיו במפה כדי שלא לאכול בידיים טמאות, ומה דבעלמא לא סגי בכריכה, והו משום המצוה לטול לקדושה ונקיות, אבל משום סילוק האיסור גרידא היה סגי בכריכה. הלכך בהולך בדרך ואין לו מים שפטרוהו מן המצוה, נהי דלא בעי נטילה אבל כריכה מיהא בעי משום לתא דהאיסור והטומאה.⁴

ומבואר בדבריו חידוש, שנקט בדעת ר"ח והערוך דהא דלא מהניא כריכת מפה בעלמא, זהו רק מחמת המצוה דקדושה אבל משום סרך תרומה היה מהני. וזה לכאורה דלא כריהטת הסוגיא בחולין (קז). שגם

ה יש להעיר מלשון בה"ג המובא בתוס' חולין קה. (ד"ה מים ראשונים) 'דראשונים שהם מצוה משום סרך תרומה טעונין ברכה' - ומשמע דאף לטעם דסרך תרומה בעי ברכה. ועוד צ"ב הלא כל חייבי טבילות מברכים על טבילתן הגם שאינם חייבים לטהר, ואף למ"ד טבילה בומנה לאו מצוה (ע' בראשונים פסחים ז: וש"ת חת"ס או"ח נה), והיינו משום דכשבא לטהר מצוותו לטבול. ולכאורה נראה שכמו"כ הבא ליגע בתרומה צריך לברך על נטילת ידיו דהא מדרבנן כן מצוותו לעשות כשבא ליגע, לטהר ידיו תחילה ע"י נטילה. ושמא י"ל כיון דכל עיקר טומאת ידים אינה אלא משום סייג שלא לזלזל התרומה אין בזה מעשה טהרה בעצם וא"כ אין זו מצוה אלא סילוק איסור. [ולולא הסבר הגרי"ז י"ל דנטילה לדבר שטיבולו במשקה להתוס' אינה 'מצוה' אלא שהנהיגוה משום חשש טומאה, וכגון חרוסת משום קפא ומים אחרונים משום מלח סדומית וכנ"ל בהערה].

ו לפי"ז מסתבר שכריכת מפה מעכבת [ודומיא דתפילה דאיתא להך דינא, וצריך לנקות ידיו בכל מידי דמנקי, ומסתבר שהוא לעכובא כדמשמע ברמב"ם (תפלה דא) שטהרת ידים היא מהדברים המעכבים את התפילה]. ואם נפרש סברת הערוך דכל מה שיכול לחזור אחר טהרה מחויב לעשות כן, יתכן שאף כריכת מפה אינה לעכובא במקום דא"א. וכ"מ בא"ד (קסג סק"ד). ובזה יש ליישב קדוק לשון השו"ע (קנח, ח) דמי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים פטור מנט"י. והביא המשנ"ב מהאחרונים דמ"מ בעי כריכת מפה - ואמאי סתם השו"ע ולא כתב שחייב לכרוך ידיו. אך נראה דעיקר דינא קאמר, שבעצם פטור הוא לגמרי. [ויל"ע בהא דתנן (ספ"ק דעירובין) שפטרו במחנה היוצא למלחמה מרחיצת ידים, האם צריכים כריכת מפה, וסתמא דמלתא משמע שפטרו לגמרי].

[ועיקר סברת הגרי"ז לא הבנתי, דאם משום איסור ליכא משום דלא חיישינן שמא יגע, מה מקום למצות נקיות. וצ"ל דלאו משום נקיות המאכל קאתינן אלא משום קדושת הגוף ורחיצתו בשעת האכילה, וכדוגמת קיור דמשום כבוד העבודה על הכהן לקדש עצמו].

מיידי רק בסיבת התקנה, אבל מהות התקנה בתרומה ודאי גזרת טומאה היא [דגזרו טומאה על הידים ולהכי סתם ידים פוסלות התרומה במגען וכמו שדברנו בכ"מ שבתקנות וגזרות רז"ל יש להבחין לעולם בין הנידון 'למה' תקנו ו'מה' תקנו]. ואילו בחולין ענין סרך תרומה וענין נקיות וקדושה הם גדרים במהות התקנה גופא, שעל כן יש נפ"מ לדינא בין הטעמים וככל הנ"ל.

[ובמק"א (שיעור קנבד) ביארנו דברי הספרי (קרח) לסמוך נט"י לתרומה מקידוש ידים ורגלים, עפי"ד הרמב"ן שבמצות קדוש יו"ד מלבד גדר תוספת קדושה יש גם ענין רחיצה ונקיות, וכלפי הפן הזה השוו לתרומה. וזה מתאים לפרש"י שסיבת התקנה בתרומה משום נקיות הידים].

ועוד תתכן בענין זה נפקותא להלכה, דהנה בשו"ע (קנחא) מבואר דפת הבאה בכסנין אם קבע סעודתו עליה חייבת בנט"י. ודן הפמ"ג (בפתיחה לנט"י) בפת הנילושה במי פירות בלבד בלא מים [דלא הוכשרה לקבל טומאה] באופן שקבע עליה סעודה שמברך עליה 'המוציא' וברכת המזון, האם חייב בנטילה. ורצה לתלות בפלוגתת רש"י ורבותיו לענין סיבת גזרת טומאת ידים בתרומה, דלרבותיו של רש"י שהחשש הוא נגיעה בטומאה, כאן שאין הפת מקבלת טומאה אין חשש כלל לטומאה, והוי כנגיעת טמא בתרומה שלא הוכשרה דשריא. ואילו לרש"י שהטעם הוא משום לכלוך, כך לי אם הוכשרה הפת אם לאו". אכן בהמשך דבריו (בא"א ר"ס קנח) רמז לצד נוסף, שאף כי בתרומה אין חשש בכגון זה, אבל בנטילת ידים לחולין יש טעם נוסף משום נקיות וקדושה, ומצד זה יש מקום להצריך נטילה אף לפת שלא נילושה במים.

והנה אמרו בגמרא (חולין קו): אמר רב נוטל אדם את שתי ידיו שחרית ומתנה עליהן כל היום כולו. ונחלקו שתי לשונות בגמרא האם הותר הדבר רק בשעת הדחק או אפילו בלא דוחק. ופרש"י 'ומתנה - לאכילה, ובלבד שיזהר מלטנפם ומלטמאם'. וכ"כ הרמב"ם (ברכות ו, יז) 'והוא שלא יסיח דעתו מהן'. והקשה הגרי"ז, כיון ששומר ידיו מדוע צריך שיתנה מראש בשעת הנטילה שתעלה לו הנטילה לכל היום, הלא אף אם לא התנה כן, סו"ס נטל ידיו כדין ושמרן. ועוד, מדוע לדעה אחת [בגמרא ובפוסקים] לא התירו כן אלא בשעת הדחק, סו"ס איכא נטילה ושמירת הידים כדין. והלא בתרומה נראה דודאי מהני כה"ג שהרי לא גזרו אלא על סתם ידים אבל ידים שמורות מטומאה ומלכלוך אינן אסורות מליגע בתרומה.

אכן יש להעיר שכבר נחלקו הראשונים בפירושו הך דינא; הרשב"א (בתורת הבית ו, ד) הוכיח מכאן [וכן הביא מהתוספתא] שנטילת ידים לאכילה צריכה כוונה. ואעפ"י שמפורש בחגיגה (יט.) שטבילה לחולין א"צ כוונה, שאפילו נפל למקוה בלא שום כוונה נטהר - זהו רק לגבי טהרה מטומאה אבל נטילת ידים לאכילה שאני, שעל כן כשנוטל שחרית צריך שיכוון שתעלה לו נטילתו לאכילות. והרא"ה (בבדק הבית שם) חולק וסובר שנט"י לא צריכה כוונה, וכדין טבילה המטהרת לחולין, וענין התנאי הוא כדי שיתן אל לבו לשמור ידיו בכל

שהכוונה שמא נגע בטינוף. ועוד מוכח כן מפשט הגמרא ביומא (ל) ביוצא מסעודתו להטיל מים שצריך נטילה (וכ"פ בשו"ע קעא) ומשמע דמשום טינוף ידיו הוא, ע"ש. ובמשנ"ב ובאה"ל שם הביא שמהרש"ל (ביש"ש חולין) חלק ואמר שטינוף היד אינו מחייב נטילה. ויעו"ש בבאה"ל שכמה דרגות יש בדבר. ובפמ"ג (בפתיחה להלכות נט"י) צדד לתלות נידון זה בפלוגתא דרש"י ורבותיו (בשבת יד.) בפירושא דגזרת טומאת ידים שפוסלות את התרומה משום ידיים עסקניות הן (כדאמרינן בגמרא שם), שרבותיו פירשו שמא נגע בטומאה, והקשה רש"י כמה קושיות ופירש שמא נגעו במקום טנופת וגנאי הוא לתרומה. וכתב הפמ"ג שהואיל ונט"י משום סרך תרומה הוא, א"כ יש לנו לדונה כפי הדין שבתרומה גופא, דלרש"י שתקנו נטילה לתרומה משום לכלוך, הוא הדין בחולין בעי נטילה, ואילו לרבותיו שלא תקנו אלא משום טומאה, אם נטל ידיו לסעודה ונגע באמצע הסעודה בכללך, אין זו סיבה המצרכת נטילה.

ובבאה"ל תמה לפי זה על פסק השו"ע שנקט בפשיטות ליטול שוב בברכה, והלא לרבותיו של רש"י ועוד ראשונים, אינו מחויב בנטילה, וא"כ היה לנו לחוש לענין ברכה. וביותר, דהא ר"ח גופא שפירש בגזרת ידים לתרומה הטעם שמא נגע בטומאה, כתב בפסחים (קטו) שאם טינף ידיו צריך נטילה בברכה - הרי מוכח שאין הדברים תלויים זב"ז, ומאי טעמא - ופירש הבאה"ל משום דבחולין יש טעם נוסף מלבד סרך תרומה, משום קדושה ונקיות דאסמכינהו א'והתקדשתם' וכדברי הסמ"ג, ומשום הכי בעי נטילה בברכה כשטינף את ידיו הגם שאין בזה טעמא דסרך תרומה.

וכן דייק הבאה"ל מרש"י (חולין קו סע"ב) בהא דנוטל אדם את שתי ידיו שחרית ומתנה עליהן כל היום כולו דפרש"י 'ובלבד שיזהר מלטנפם', והנה ברש"י שם הוסיף גם 'ומלטמאם' - הרי נקט שתי זהירויות; מטינוף ומטומאה, ומתאימים הדברים לפי שני הטעמים דנט"י, סרך תרומה שייך ללתא דטומאה, וקדושה ונקיות שייך לשמירה מטינוף.

וכיו"ב דקדק הגרי"ז מלשון הרמב"ם (ברכות ו, א) 'כל האוכל הפת שמברכין עליו המוציא צריך נטילת ידים... ואע"פ שאין ידיו מלוכלכות'. ועוד דקדק מדברי הרמב"ם (שם בה"ב) שצריך יחדיו מצות נטילה לאכילה עם נטילה לתפילה: 'כל הנוטל ידיו בין לאכילה בין לק"ש בין לתפלה מברך תחלה אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים, שזו מצות חכמים שנצטוינו מן התורה לשמוע מהן וכו" - והרי בתפילה לא משום לתא דטומאה אתינן עלה שהרי אין הטומאה מעכבת בתפילה אלא משום נקיות וקדושה, והוא גדר ה'מצוה' שבנטילה, וא"כ הוא הדין בנטילה לאכילה.^ט

וכן עמד בספר מקדש דוד (מה) להקשות על שיטת רבותיו של רש"י דגזרו על ידים בתרומה שמא נגעו בטומאה, והלא בפשטות הסוגיא ביומא מבואר שידים שניטפו אף בלא שנטמאו טעונות נטילה לחולין והלא הנטילה בחולין משום סרך תרומה ובתרומה גופא לא גזרו משום לכלוך - ותירץ דההיא נטילה משום הטעם השני, של קדושה ונקיות, ולא משום סרך תרומה.

ועב"פ יש להדגיש שהטעם של קדושה ונקיות בחולין אינו מאותו הגדר שכתב רש"י גבי תרומה, שמא נגע בכללך, דרש"י גבי תרומה

ט וכן אפשר דנפ"מ לאידך גיסא, כשידי נטולות ונקיות ונגע בסעודתו בטומאה כגון בידיים רטובות או בכתבי הקדש שגזרו שמתמאים הידים, דמשום סרך תרומה יש מקום לחייב נטילה אבל משום נקיות וקדושה ליכא. ואכן הח"א כתב לחייב נטילה בנוגע בכתבי הקדש, וכן הביאו משבלי הלקט (ריח. ע' הלי"ש פסח פ"ט הערה 052). ואולם הבאה"ל (קסד, ב ד"ה בשוק; קסה) פקפק בדבר דלא מצינו שגזרו משום סרך תרומה אלא על סתם ידים ולא על כל מה שפוסל תרומה.

מחייבת נטילה משום קדושה, ולא סגי בנטילה לאכילה אחרת אא"כ התנה במפורש.¹⁷

[במקום אחד (בחדושי הגר"ז לסוטה במהדורה החדשה) חזר וצדד הגר"ז שיתכן שלרש"י רוב הראשונים גם נטילה לדבר שטיבולו במשקה יש בה דין קדושה ונקיות מלבד גזרת סרך תרומה. ויעוין ברמ"א (קנח,ו) שהנוטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה ונגע במקום מטונף חוזר ונוטל ידיו, ונסמן שם במוסגר שנכפל לקמן, וכבר העיר בשעה"צ שהערה זו אינה מדברי הרמ"א אלא תוספת מאיזה מציין ואינה מדוקדקת, דהכא מיירי בדבר שטיבולו למשקה ואילו להלן מיירי בפת. ואמנם דין זה שלכלוך מצריך נטילה, כבר נתבאר לעיל שהוא נובע ממצות נקיות וקדושה (עכ"פ לרבותיו של רש"י ור"ח וש"פ), וא"כ זה שייך רק אם דבר שטיבולו במשקה יש בו מצות קדושה ונקיות מלבד סרך תרומה].

הרי הראנו לדעת כמה חילוקי דינים בין שני הטעמים בנט"י, סרך תרומה ונקיות וקדושה: כריכת מפה (הגר"ז בדעת ר"ח והערוך, וכן י"ל ברמב"ן), נגיעה בטינוף בתוך הסעודה (באה"ל), אכילת פת שלא הוכשרה לקבל טומאה (פמ"ג). ולפי מה שהבחין הגר"ז ששני טעמים אלו חלוקים בגדריהם; סרך תרומה היינו גזרת איסור וטומאה על הידים, וטעם דקדושה ונקיות מהוה גדר למצות נטילה, לפי"ז זכינו לנפקותות נוספות: אונן (פלוגת הברכ"י והבכור"), ברכת המצוה (הגר"ז בפירוש התוס' בפסחים), כוונה בנטילה על כל אכילה ואכילה (הגר"ז).

[שיטות הרמב"ם והראב"ד בגדרי נטילת ידים]

ב) לאור דברי הגר"ז יש ליישב דברי הרמב"ם המוקשים, שהנה פסק (ברכות ו, יח) 'לט אדם את ידיו במפה ואוכל בהן פת או דבר שטיבולו במשקה אע"פ שלא נטל ידיו. המאכיל לאחרים אינו צריך נטילת ידים, והאוכל צריך נטילת ידים אע"פ שאחר נותן לתוך פיו ואינו נוגע במאכל. והוא הדין לאוכל במגריפה (- כף וכד') שצריך נטילת ידים'. והראב"ד השיג על מה שהתיר לאכול במפה בלא נטילה, מדאמרינן בחולין (קז) לא התירו מפה אלא לאוכלי תרומה בלבד. וכן דעת שאר ראשונים כפשטות הסוגיא שם שלא התירו כריכת מפה אלא לכהנים הזהירים שלא יגעו, ולא בנטילת ידים בחולין של כל אדם. ועוד תימה שהרמב"ם עצמו הביא בהלכות שאר אבות הטומאות (ח, ט) את דברי הגמרא: לט אדם ידיו במפה ואוכל תרומה בלא נטילת ידים ואין חוששין שמא יגע אבל לא יעשה כן בחולין שנעשו על טהרת הקדש או על טהרת התרומה, גזירה שמא יגע לפי שאינו מקפיד עליהן'. אמנם כבר תירץ בכס"מ לנכון שהרמב"ם מפרש דין זה רק כלפי אכילת חולין בטהרה לחברים, וכלשון הגמרא 'ולא התירו מפה לאוכלי טהרות', וכדברי הרמב"ם המפורשים שם. משא"כ לענין נטילת ידים לאוכל פת, נקט הרמב"ם שמועילה כריכת מפה. ובב"י (קסג) הוסיף בטעמא דמלתא שהואיל ונתקנה משום סרך תרומה על כן לא גזרו יותר מבתרומה גופא, הלכך מהניא מפה.

ושאל הלחם משנה, כיון דמקלינן במפה לחולין ולא דמי לאוכלי חולין בטהרה, א"כ מדוע הצריך הרמב"ם נטילה באוכל מחמת מאכיל

יד לפי האמור לעיל בהערה נראה שאם קודם סילוק ידיו מאכילה דעתו היתה דנטילתו תהני לאכילה שלא"כ - מהני, ורק מפני שהסיח דעת מאכילה שוב אין ידיו שמורות במכוון הלכך צריך נטילה מחדש. [ואעפ"י שבהסתכלות לאחור יודע הוא שלא נגע בלכלוך, לא סגי בידיעה אם נגע אם לאו אלא בעינין שמירה שלא יגע. ושמא אפילו היו ידיו עטופות באופן שלא שייך שילכלכם, כל שאין שמירתו לשם אכילה לא מהני, דאף זה בכלל הצרכת כוונה לאכילה].

עת, שאם לא התנה מראש חוששים שמא יסיח דעתו משמירת ידיו. [והובאו שתי הדעות בפוסקים בסי' קנט, יג. ע"ש במשנ"ב ושעה"צ ובאה"ל]. והנה קושית הגר"ז אינה אלא לשיטת הרשב"א שמשום כוונה לנטילה אתינן עלה, א"כ מדוע צריך להתנות על כל אכילה ואכילה ולא סגי בכך שנטל כדן עם כוונה ושמר ידיו. אבל להרא"ה וסיעתו לא קשה, שהצריכו להתנות כדי שיהיה לשמור ידיו כל היום.

ומזה הוכיח הגר"ז שמלבד דין איסור וטומאה שגזרו על הידים, יש מצות נטילה באופן חיובי משום נקיות וקדושה, שעל כן כל אכילה ואכילה מחייבת נטילה לפנייה ולא סגי בכך שהידיים נטולות ושמורות מהאכילה הקודמת. ועל כן אם בא ליטול שחרית צריך להתנות בפירוש שהנטילה תעלה לכל אכילותיו והוא חידוש דין שהנטילה האחת מתייחסת לכל אכילה ואכילה, ועל כן איכא למ"ד דדוקא בשעת הדחק התיירו.¹⁸

וכן הוכיח הגר"ז מדברי התוס' בפסחים (קטו): שהנוטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה, אם בא לאכול אחר כך פת צריך לחזור וליטול שוב אע"פ שלא הסיח דעתו, כי הנטילה הראשונה לא היתה לשם קדושה. ואין מובן לכאורה, סו"ס הרי נטל ידיו למצות נטילה שאמרו חכמים ליטול לדבר שטיבולו במשקה, וגם שמר עליהם ולא הסיח דעתו, ומדוע יתחייב ליטול שוב. - אך היות ונטילה זו אינה 'מצוה' אלא כדי שלא ייטמא במשקים [שכן שיטת התוס' דנטילה זו אינה שייכת לתקנת נט"י דאכילת פת אלא גזרה אחרת היא משום טומאה וטהרה], הרי אין כאן נטילה למצות קדושה ונקיות הקודמת לאכילה, והלא כל אכילת פת מחייבת נטילה לעצמה.¹⁹

ובזה אמר הגר"ז לתרץ דברי הרדב"ז וברכ"י (בשע"ת קנח סקי"א) שמי שברך ברכת המזון והביאו לפניו לאלתר דבר שטיבולו במשקה, אין צריך ליטול ידיו מאחר ולא הסיח דעתו משמירת ידיו. והקשה השע"ת אם כן נימא הכי גם בפת. ואמר הגר"ז לפי דרכו דלא קשה, דנטילה לדבר שטיבולו במשקה אין שם מצות קדושה ונקיות אלא סילוק טומאה [ואף לרש"י וש"ר שנטילה זו נכללת בנט"י דפת, מ"מ אין בה אלא לתא דאיסור וטומאה משום סרך תרומה אבל לא מצות 'זהתקדשתם'], על כן אם לא הסיח דעתו מהניא נטילתו הקודמת כי סו"ס ידיו טהורות מחמת נטילה, משא"כ באכילת פת כל אכילה

יב לפי"ז נט"י לחולין חמורה מנטילה לתרומה דבתרומה לא בעי התנאה לכל אכילה, וזה נראה תמוה. גם בתשו' הרשב"א (ח"א תקיא) מבואר דהא דהחמירו בחולין להצריך כוונה הוא רק משום סרך תרומה, שעל כן נתנו עליה חומרי תרומה, אבל בלא"ה לא. וכיו"ב כתב בחדושי (חולין קו סע"ב) שדוקא משום סרך תרומה לא התירו להתנות אלא בשעת הדחק. ועוד הלא הרשב"א בחולין תמה על הרמב"ן שהחמיר בנט"י לחולין מבתרומה עד הפרק. ועוד יצא דבר מחודש שהנוטל ידיו לתרומת פירות צריך ליטול ידיו שנית לפת חולין ואילו בעלמא אמרינן הוחזק לחמור הוחזק לקל.

ולכאורה נראה שהתנאה אינה אלא דהיני נטילת שחרית לאכילה ומשום דין כוונה, וזהו שהוכיח מכאן הרשב"א דבעי כוונה לאכילה, אבל לא שצריך להתנות על כל אכילה ואכילה. וכן מורה דקדוק לשון רש"י 'ומתנה - לאכילה'. ומה שאמרו 'ומתנה עליהן כל היום כולו' ר"ל שסומך על תנאו לכל היום, אבל לא שצריך להתנות לכל היום. [ושמא אם התנה בפירוש רק לאכילה אחת הרי זה ככוונה הפכית, ויתכן דדמי לנדון האחרונים במתנה על ברכתו שלא תעלה לו אלא עד זמן מסוים. וצ"ע]. ומדויק שלא אמרו 'נוטל אדם ידיו לסעודה זו ומתנה עליהן לסעודה אחרת', דע"ז לא צריך התנאה אם שמר ידיו. וכן מפורש במג"א (קסד סק"ו) דמאכילה לאכילה לא בעי תנאי אם שמר ידיו [וגם המשנ"ב דפליג, פירש בשעה"צ דהיינו משום דעת הרא"ה אבל להרשב"א הכל מודים דלא בעי תנאי].

יג לכאורה י"ל שאף אם הוא גדר איסור, לא מהניא נטילה של חיוב קל לחמור, וכדתנן בחגיגה (יח): גבי טבילות שהוחזק לקל לא הוחזק לחמור, וכיון שנטילה לטיבולו במשקה אינה משום קדושה אלא לטהרת היד בעלמא ואין מברכים עליה, לא מהניא לנטילה חמורה [ונראה שזו כוונת המשנ"ב קנח סק"ח]. וכן נקט החזו"א (כה, יד) בדעת התוס' שנטילה זו מדיני סעודה והל' ד"א והירות ואם עבר אין אכילתו עבירה אלא דלא נהג כחבר].

או באוכל במגרפה. ותירץ דמ"מ קרוב ליגע יותר ממי שידיו מעוטפות במפה.

והנה תרתי תמיהי ברבי קחזינן הכא: ראשית, מה שכתב הב"י שלכך לא החמירו בכריכת מפה בחולין מבתרומה כי נטילה דחולין משום סרך תרומה נתקנה - והלא מבואר בגמרא בחגיגה (כד:), וכ"כ בטורי אבן שם להדיא, שמוותר לאכול תרומה בלא נטילה ע"י האכלת אדם אחר או ע"י תחיבת כוש וכרכר, ואילו בחולין אסור כדפסק הרמב"ם^{טו}. ועוד תימה על מה שכתב הלח"מ שיש יותר חשש נגיעה באלו מבמפה, והלא בסוגיא בחולין (קז:), מבואר איפכא, דלבתר דפשט לאסור כריכת מפה לאוכלי טהרות מביעיא ליה באוכל מחמת מאכיל אם צריך נטילה - הרי שבזה יש פחות חשש שמא יגע מבכריכת מפה.

וייש ליישב בהקדם דברי הרמב"ם (שאה"ט ח,ח) 'שלמה המלך ובית דינו גזרו על כל הידים שיהיו שניות ואע"פ שלא ידע בודאי שנטמאו מפני שהידיים עסקניות, ולא גזר שלמה על הידים טומאה אלא לקדש ואחר כך גזרו חכמים שאחריו אף לתרומה, ולפיכך צריך נטילת ידים לתרומה'. ובראב"ד: 'אמר אברהם, ואח"כ גזרו על אכילת חולין שצריך נטילת ידים'. וביאר הגר"ז מדוע הרמב"ם השמיט כאן נט"י לחולין, ובמה נחלקו הרמב"ם והראב"ד; דדעת הרמב"ם שנט"י לחולין אינה מענין גזרת ידים בקודש ובתרומה, דבחולין לא משום לתא דטומאת ידים קאתינן עלה, אלא מצות נטילה גרידא היא, להיות הידים נטולות [ולא טהורות מטומאה כבתרומה]. ועל כן אין ענין תקנת נט"י לחולין בספר טהרה אלא עם הלכות האכילה בהל' ברכות. ואילו הראב"ד סובר שמלבד מצות הנטילה יש גם לתא דטומאה משום סרך תרומה.

והוסיף הגר"ז שהולכים הם לשיטתם לענין מים שניים, שמבואר במסכת ידים דבעי נט"י שיתן מים פעם נוספת, שהמים הראשונים נטמאו מהיד והשניים מטהרים הראשונים מטומאתם [ורבו בזה הדעות, ולהלכה נפסק שאם נוטלים כשיעור רביעית על כל יד אין צורך במים שניים, ובכך יוצאים מסבך ההלכות שיש בדיני מים ראשונים ושניים]. והנה שיטת הרמב"ם (מקואות יא,ג) שדין זה אמור רק בתרומה ולא בחולין. והראב"ד השיג וכתב שאף בחולין צריך מים ראשונים ושניים. ופירש הגר"ז דלשיטתייהו אצלו; להרמב"ם נטילת חולין אינה ענין לטומאה אלא מצות נטילה בלבד, על כן לא אכפת לן בטומאת המים הראשונים והדחתם, ואילו הראב"ד לשיטתו אזיל שגם בחולין איכא לתא דטומאה משום סרך תרומה, ועל כן נקט שצריך מים ראשונים ושניים.

וייש לפרש הדברים: הלא מבואר להדיא בגמרא שנט"י בחולין משום סרך תרומה היא. ועוד, הלא הרמב"ם נקט כרבותיו של רש"י שגזרת טומאת ידים בתרומה היא משום חשש טומאת הידים, וא"כ אף בחולין שתקנו משום סרך תרומה לכאורה יש בהם גם כן לתא דטומאה. אך צ"ל בכונת הגר"ז שסרך תרומה - לדעת הרמב"ם - אינה גדר התקנה גופא אלא סיבת התקנה, כדי שיהיו אוכלי תרומה רגילים לנטול ידיהם, ואולם מהות התקנה לא היתה בגדר איסור וטומאה כבתרומה גופא אלא מצוה של מעשה נטילה בחולין, וכדיוק הגר"ז דלעיל מהא דכרכה הרמב"ם נטילה זו עם נטילה לתפילה שאין שם ענין סילוק הטומאה אלא אך מצות נטילה.

[בתוספת זו מיושב דקדוק לשון הרמב"ם (ברכות ו,א) 'כל האוכל

טו נראה דאמנם לפרש"י ותוס' בחגיגה מבואר בגמרא שמוותר לאכול תרומה ע"י כוש, אבל לפירוש הרמב"ם (שאה"ט יב,ג) אין ראייה, דבגמרא מיירי באוכלין שלא הוכשרו, ושמן רק בזה הקלו בתרומה דלא גזרינן שמא יאכל חולין עמהם ותגע ידו בתרומה שבפניו [ורק בקודש גזרינן כן], אבל בתרומה שהוכשרה לקבל טומאה לא שמענו.

הפת שמברכין עליה המוציא צריך נטילת ידים... ואע"פ שאין ידיו מלוכלכות ואינו יודע להן טומאה... וכן כל דבר שטיבולו במשקין צריך נט"י - ולכאורה משמע מכאן שגם בחולין יש לתא דטומאה [ואכן הגר"ז בחדושו לסוטה נקט משום כך שלא כמהלך זה אלא שני הדינים איכא, טומאה ומצות-נטילה] - אך הכוונה לומר שהואיל וסיבת התקנה היתה משום סרך תרומה ובתרומה הלא טומאה פוסלת את הידים, על כן אמר שאעפ"י שאין יודע להם טומאה ולכאורה ליתא לסיבת התקנה, אעפ"כ תקנו נטילה לסתם ידים].

וייש להוסיף סמך לשיטה זו מלשון תוס' שאנץ (שנשאר לנו שריד בשיטמ"ק חגיגה יח. נדפס בסוף תורא"ש על חגיגה שיצא מחדש) שנט"י לחולין משום נקיות בעלמא ולא משום טומאה.

וייש להטעים זאת היטב עם שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה (בהקדמה למסכת ידים) שסתם ידים בחולין אינן מטמאות משקין [ובמקדש דוד (מה) האריך לפי שיטה זו שנטילה לדבר שטיבולו במשקה אינה משום חשש לטומאת המשקין]. ולפי דרך הגר"ז הרי הדברים מיושבים לשיטת הרמב"ם, שכל עיקר נטילת ידים בחולין - הן בפת הן לדבר שטיבולו במשקה [שהכלילם הרמב"ם כאחת] - גדרה מצוה של מעשה נטילה ולא משום חלות דין טומאה על הידים.

מעתה, אם נלך בשיטה זו שלדעת הרמב"ם גדר נטילת ידים אינו אלא מצות נטילה בלא לתא דטומאה וטהרה, מובנים דברי הרמב"ם בכריכת מפה, שלמד הסוגיא בחולין לענין אכילת חולין בטהרה כמוש"כ הכסף-משנה, ובוה הנידון הוא אם חוששים שמא יגע אם לאו והסיקו שבאוכלי תרומה אין חוששים ובחולין חוששים, ונסתפקו באוכל מחמת מאכיל שמא אף בחולין אין חוששים שהאוכל יגע במאכל. אכן לגבי תקנת נטילת ידים לאכילת פת חולין להרמב"ם אין הנידון שמא יגע, שאין שם לתא דטומאת היד אלא מצוה הוא שהטילו חכמים על האוכל שיהיו ידיו נטולות, הלכך אף אוכל מחמת מאכיל שאין שם חשש נגיעה יותר מכורך ידיו אעפ"כ צריך נטילה [הגם שבתרומה אין צריך], והא דבכריכת מפה אין צריך - סובר הרמב"ם שע"י מפה חשיב כאילו אין שם ידים הטעונות נטילה. דוגמא לדבר מה שכתב הרא"ש שרטיה שע"ג המכה הנצרכת לה אין צריך להסירה לנטילה, דחשיב כאילו אין באותו מקום 'יד' להיטען נטילה. ואם כן הכל ניחא, דלתרומה או לאכילת חולין בטהרה שהנידון הוא לתא דטומאת היד והמאכל, הנידון הוא על חשש נגיעה, ובוה אמרו דבתרומה אין חוששים לא במפה ולא באוכל מחמת מאכיל ולא בתחיבת כוש, ובחולין חוששים למגע במפה, ובאוכל מחמת מאכיל נסתפקה הגמרא ונפשט גם בזה לחומרא. ואילו בנט"י לחולין אין הנידון משום מגע טומאה אלא מצות נטילה, הלכך אוכל מחמת מאכיל או אוכל ע"י כלי - חייב נטילה אף אם לא יגע במאכל, כי סו"ס הידים הגלויות טעונות נטילה. ואולם כשלט ידיו במפה הוי כמי שאין לו יד ופטור.

ונראה שיצא לו להרמב"ם דין זה דמפה, מהא דהביאו שם בסוגיא דר' אמי ור' אסי כרכו ידיהם במפה ואכלו משום דכהנים הם. ובפשטא מיירי באכילת פת, וקשה נהי דלמגע לא חיישינן אבל סו"ס מצות נטילה דחולין איכא גם אם לא יגע, דהא לאו משום טומאה הוא - ועל כרחך שבידיו כרוכות לא תקנו אף בחולין. ומאידך באוכל מחמת מאכיל משמע שם בהמשך הסוגיא דאף בחולין בעי, כדמוכח ממה שהביאה הגמרא מרב המנונא שם וממעשה דשמואל שהאכיל לבן רבו בלא נטילה, ובפשטא מיירי בנט"י לאכילה ולא באכילה בטהרה, דבבבל הוו ובקטן.

[ודאיתנין להכי י"ל דהרמב"ם מפרש האבעיא השניה דאוכל מחמת מאכיל בנט"י לחולין ולא באכילת תרומה או חולין בטהרה האיבעיא

שיבואו רביעית על הידים דוקא אלא סגי שיבואו המים מכלי שיש בו רביעית או משיירי טהרה, שבזה מתקיים שפיר דין 'מקוה' של כלים. ואילו במים השניים הדין הפוך; לא אכפת לך שיהיו בכלי רביעית בבת אחת אלא רק שיבואו מים על כל יד בשיעור רביעית. הרי חזינן חידוש נפלא בדברי הראב"ד ששני דינים הם בעיקר שיעור רביעית, הנובעים משני הדינים שייסד, טהרה ונקיות; משום 'טהרה' בעינין שיעור מקוה, והוא שיעור בחפצא של המים, ולכך מועילים אפילו אין רביעית בנטילה עצמה, כל שבאו משיירי טהרה. ומשום 'נקיות' צריך שיעור רביעית בנטילה גופא ולא שיעור במים. ובמים ראשונים מתקיים הדין הראשון של טהרה במקוה, ובשניים מתקיים הנקיון. [והמעין בתלמידי רבנו יונה בברכות (נג) יראה שדבריו מתפרשים על פי שיטה זו דהראב"ד].

[בחדושי ר' ראובן (מקואות, וכן בשיעורים בגטין טו) רצה להוכיח שדין רביעית בנטילה הוא רק שיעור במים ולא בנטילה, מהא דאמרין (בזבחים כב) שטיט הנרוק משלים לרביעית של נט"י. והרי אי אפשר ליטול בטיט הנירוק כשם שא"א לטבול בו (סוכה יט) וא"כ מוכח שזהו רק שיעור בחפצא של המים שעל כן משלים אעפ"י שאינו נוטל ברביעית מים. והוכחה זו קשה על הראב"ד שהצריך רביעית בנטילה גופא. אך יש לדחות הוכחתו שכיון שהטיט מצטרף עם המים, הרי כשנוטל במים חשיבא הנטילה גופא נטילה ברביעית מים, וכעין שכתב הגר"ש (זכרון שמואל פ) בבאור דברי הגר"ח והגרש"ק ששיעור ארבעים סאה במקוה הוא שיעור בטבילה עצמה ולא רק בחלות שם מקוה, דלא יקשה עלייהו מדינא דטיט הנירוק, שע"י הצירוף נידון האדם כטובל בארבעים סאה מים, כמבואר כל זה במק"א". ושמא י"ל עוד שלדעת הראב"ד טיט הנרוק משלים רק למים ראשונים, וצריך עוד בירור].

והנה כל דברי הראב"ד אמורים כלפי גזרת ידים בתרומה, והשוה לגמרי גדר הגזרה בתרומה ובחולין [ואזיל הראב"ד לשיטתו בהשגות שהשוה נט"י לחולין ולתרומה כמובא לעיל]. וא"כ אמנם צדקו דברי הגר"ז בראב"ד שיש בנט"י גם תורת איסור וטומאה וגם תורת מצוה של מעשה נטילה, אך לא כפי הבאור שנתבאר עד כה שהם שני טעמים מסוימים בנט"י לחולין, סרך תרומה ומשום נקיות, אלא אף בתרומה עצמה יש את שני הענינים, שגזרו על הידים 'טומאת לכלוך' והצריכו להעביר הלכלוך ולטהר הטומאה, ומשום סרך תרומה עשו החולין כתרומה לדון את הידים כטמאות מחמת הלכלוך, ומחמת כן אנו צריכים שני ענינים בנטילה: לטהר הידים על ידי שיעור 'מקוה' דרביעית המטהר [וזה מתקיים במים ראשונים], וגם בעינין נטילה להסרת הלכלוך [ובזה שיעור הרביעית הוא ב'נטילה' ולא ב'מים', והם מים שניים דבעי רביעית להדחת הלכלוך בלא שיעור רביעית בכלי].

(ד) ולפי זה יתבאר לנו שתי מחלוקות נוספות בין הרמב"ם והראב"ד בדין טבילת ידים במים שבקרקע, דהנה ישנם כמה תנאים ודינים הנצרכים בנטילה ואינם נצרכים בטבילה, כגון כלי, וכח נותן, ומים ראויים שלא נעשתה בהם מלאכה ולא נשתנו מראיהם ושלא נפסלו משתית בהמה, כמבואר בגמרא (חולין קו) וברמב"ם (ברכות ו, ט). ושיטת הרמב"ם (שם ה"ה ובהל' מקואות ט, א, יא, א) שלטבילת ידים צריך מקוה ארבעים סאה דוקא. ואילו הראב"ד (שם בפ"ט מקואות) ועוד ראשונים חולקים וסוברים דסגי ברביעית מים שבקרקע. ודעתם להשוות טבילת ידים לטבילת כלים דסגי להו מדאורייתא במקוה מים של רביעית עד דביטולה רבנן (בנזיר לח.).

קמייתא, והם שני ספקות חלוקים בדינם ובטעמם, וכמדויק היטב בלשונות הגמרא, דבעי קמייתא נסתפקו 'מהו לאכול במפה מי חיישינן דלמא נגע או לא' - משמע שיסוד הספק כלפי האיסור לאכול בסתם ידים, ומספק"ל אם התירו האיסור ע"י מפה כיון דליכא חשש נגיעה אם לאו, דחיישינן שמא יגע. ואילו בבעי בתרייתא הלשון 'אוכל מחמת מאכיל צריך נטילת ידים או לא' - הזכירו רק מצות הנטילה ולא הזכרו חשש נגיעה, והספק הוא האם חשיב זה כמי שאין לו ידים להצריך נטילה אם לאו].

ולפי"ז יתורצו דברי הרמ"א לענין הולך בדרך שאין לו מים, דהשו"ע פסק (קסג, א - עפ"י הערוך) שאוכל ע"י מפה והוסיף הרמ"א או אוכל על ידי כף. והביא המשנ"ב שהאחרונים נתקשו מנא ליה לרמ"א דין זה, והא לא דמי לכריכת מפה שידו מכוסה. ועוד הקשה הא"ר, הלא מוכח ברמב"ם דכף חמירא שאעפ"י שמתיר כריכת מפה בעלמא בלא נטילה אוסר במגרפה. אך לפי האמור לא קשה, שהרי מובא לעיל מהגר"ז לבאר טעמא דהערוך שהולך בדרך כורך במפה דאע"ג שפטרואו ממצות נטילה לא התירו האיסור ודין הטומאה הלכך צריך לכוון, וא"כ כלפי הך דינא דבא בדרך הנידון הוא רק על לתא דטומאה ומשום חשש נגיעה, ולענין זה לא חמיר אכילה ע"י כף מכריכה במפה. ומהרמב"ם אין ראייה להפך, כי לשיטת הרמב"ם הנידון בנטילה לחולין הוא רק משום מצות נטילה ולא תליא בנגיעה, לכך החמיר במגרפה והקל בכריכה מכח הסברא דכריכה חשיב כליכא ידים, לא כן לדידן דבעלמא לא מהני מפה ורק בהולך בדרך מהני, והטעם הוא משום לתא דטומאה - הלא כלפי זה מהני כף כמו מפה.

(ג) עתה נבוא לבאר שיטת הראב"ד. הנה כעיקר דברי הגר"ז הנ"ל שלהראב"ד יש את שני הדינים: טהרת ידים מטומאתם ומעשה נטילה - כן נמצא להדיא בדברי הראב"ד, אלא שמדבריו למדנו לבאר הדברים באופן אחר מזה שביאר הגר"ז; הראב"ד בהלכות נטילת ידים שלו (בתמים דעים סו-סז, ובתשובותיו סי' כג. והובא בחלקו בכלבו הל' נט"י) תמה בעיקר דין מים שניים - מה טיבם, והלא אם נטמאו המים הראשונים מה הועילו השניים, הרי הראשונים כבר מטמאים את הידים וגם את המים השניים. ופירש שטומאה זו שגזרו על הידים אינה טומאה גמורה אלא 'טומאת לכלוך', כלומר שגזרו להחשיב את הלכלוך כטומאה הפוסלת את התרומה, ולכך סתם ידים פוסלות התרומה עד שדיח הלכלוך, והדחה זו היא טהרתם. וזה ענין מים ראשונים ושניים, שהמים הראשונים מסירים הלכלוך מהידיים והשניים מדיחים הראשונים עם הלכלוך שנתלכלכו מהיד.

וביאר עוד לפי"ז יסודו של שיעור רביעית שהצריכו לנטילת ידים, שיש בדבר שני טעמים, ושניהם נצרכים זה לזה: א. הואיל וגזרו 'טומאה' על היד הצריכו רביעית מים לטהר, שזהו שיעור מקוה מדאורייתא לטהר כלים [וכ"כ המאירי בקונטרס בית יד (בסוף מסכת ברכות) בטעם רביעית, משום שיעור מקוה. ובודאי שמקור דבריו הוא בראב"ד]. ב. משום נקיון הלכלוך, שיערו שאין הידים מתנקות בפחות מרביעית. ופירש לפי זה באופן מחודש שבמים הראשונים אין צריך

טו אכתי צריך מקור דכף מועילה כמפה, הלא ידו מגולה ומשתמש בה, ולא דמי לאוכל מחמת מאכיל דאין משתמש בידיו כלל. ונפ"מ לדבר שטיבולו במשקה, האם סגי בנטילה בכף. והמשנ"ב פסק שאף בזה צריך נטילה, בדבר שדרכו לאכול ביד. ואולם לפי הצד בגר"ז דטיבולו במשקה אין בו אלא לתא דטומאה י"ל דמהני אכילה בכף בלא נטילה. ויש להקפיד לפי"ז ליקח הכרפס בידיו ולא בכלי. אכן פשטא דסוגיא משמע דבחולין לא מהני אוכל מחמת מאכיל וא"כ אף כף לא מהני, ולרש"י מסתבר דאף נטילה לטיבולו במשקה בכלל זה וכמוש"כ בחזו"א או"ח כה"ד.

זו שיעור קח.

שראה קרי צריך טבילה [ותירוצו צ"ע מכמה פנים]. וביארנו שהיא היא קושיית הרמב"ם כאן, ועל זה תירץ דטבילת בע"ק שאני משאר טבילות, דלא משום טומאה וטהרה באנו עלה אלא שהצריכו 'מעשה טבילה', הלכך היא מועילה אף בזב הטמא טומאה חמורה, הגם שאינה מועילה לטהרת האדם. יעו"ש.

ואם כן הרי מובן שלפי דברי הרמב"ם בהל' תפילה, אין כאן השגה דליהני שאובין בטבילת ידים כי היכי דמהני בטבילת בע"ק, דשאני ההיא טבילה דלאו משום טהרה נגעו בה אלא הצריכו 'מעשה טבילה' כדי שלא יהיו מצויים, משא"כ טבילת ידים במקוה, בעינן מקוה המטהר לכל דבר.

ודעת הראב"ד שהשיג, הגם שנראה שמודה להבנת הרמב"ם בתקנת עזרא, שהרי כן מוכח מקושיית הרמב"ם האמורה, היאך מהניא טבילה לבע"ק כשנשארת עליו טומאה חמורה והלא בכל הטבילות לא מהני כזאת, וגם הראב"ד שתק שם ולא השיג ומשמע בפשוטו שהסכים עמו, וא"כ מהו זה שהשווה כאן טבילת בע"ק לנטילת ידים - אך לפי שיטתו שנטילת ידים ממי רביעית גדרה משום שיעור מקוה לכלים [ומזה הוציא גם דלטבילת ידים סגי ברביעית שבקרקע], ס"ל עוד שגם טבילת ידים אינה בגדר טבילה דעלמא אלא היא אופן נוסף של נטילה, דהוא צורה נוספת של מעשה המטהר, דומיא דנטילה שאף היא משום לתא דמקוה הגם שבודאי אינה כטהרה דעלמא אלא מעשה מטהר ע"י מי מקוה. באופן שלהראב"ד נטילת ידים וטבילת ידים אינם חלוקים ביסוד דינם אלא הם שני אופנים שונים של מעשה המטהר את הידים. ועל כן שפיר השווה טבילת ידים לטבילת בע"ק דליסגי בשאובין, שרואים משם ששם 'מעשה מטהר' יש אף בטבילת שאובין, הגם שאינה טבילה המעלה מטומאה לטהרה.

והנה נחלקו הראשונים והפוסקים (מובא בתורת הבית להרשב"א ובשו"ע ורמ"א קנט, כ) אם המטביל ידיו מברך 'על נטילת ידים' או 'על טבילת ידים' [וע' בחדושי הגר"י בסוטה שהארין לבאר עפ"י דרכו]. ונראה לפי האמור שלשיטת הראב"ד יש לברך 'על נטילת ידים' כי לדעתו טבילה זו אינה מדין טבילה בעלמא אלא בכלל עיקר תקנת נטילת ידים, כצורה נוספת של נטילה.

[ומבואר בחולין קז גבי אריתא דדלאי, שאחד שואב בדלי מנהר ושופך מהדלי לצינור, ואחר מניח ידיו בקצה הצינור והמים באים על ידיו, שאם הדלי מנוקב בתחתיתו בנקב ב'כונס משקה' והמים מקלחים מתוכו לנהר הועיל לזה מדין טבילת ידים, כאילו טבל בנהר. וכתבו התוס' שהגם דבעלמא ניצוק אינו חיבור וגם נקב בשיעור זה לא סגי לחיבור מקואות אלא צריך כשפופרת הנוד, בנטילת ידים לא החמירו. והנה הגר"ר עמד על לשון רש"י שם שכתב בסגנון אחר, דהואיל וטבילת הידים 'לאו טבילה גמורה' היא דיה בחבור זה ולא בעינן כשפופרת הנוד כדן עירוב מקואות דעלמא. ופירש לפי דרכו. ולפי המהלך האמור בדעת ראב"ד יש לפרש בכוונת רש"י דלטבילת ידים סגי במעשה טבילה ולא 'טבילה גמורה' המטהרת, הלכך די בחיבור כלשהו].

ובטעם השיטה המצריכה ארבעים סאה נחלקו הדעות; הב"י (קנט) פירש שהשוו טבילת הידים לטבילת אדם דבעי ארבעים סאה. והגר"א פירש הטעם משום שגם כלים צריכים ארבעים סאה לבתר דרבנן ביטולה למקוה דרביעית. וכן מפורש בתוס' חולין קו. ואילו ברמב"ם (מקואות יא,א) מבואר כסברת הב"י. [אם כי הנוסח בספרי הרמב"ם הרגילים הוא 'ידיים שצריכות טבילה אין מטבילין אותן אלא במקוה כשר שיש בו מ' סאה שבמקום שהאדם טובל בו כלים - ידיים טובלין', אך הנוסח האמיתי כפי שהוא בכת"י הרמב"ם (וכך תקנו במהדורת פרנקל) ובתוספתא (פ"א דמקואות) שהיא מקור הדברים, כמובא בכס"מ) 'שבמקום שהאדם טובל בו - כלים וידיים טובלין'. ונפ"מ לענין טבילת ידים במי מעין שאין בהם מ' סאה, לפי השיטות שצריך במעין מ' סאה לטבילת אדם מדאורייתא. [והארין בפלוגתא זו הגר"ר (בזכרון שמואל פ' ובחדושי בגטין) ודקדק מדברי רש"י (בגטין טו) שאף במעין בעינן מ' סאה].

ולפי מה שנתבאר מובנת היטב דעת הראב"ד לשיטתו, דכיון דס"ל דשיעור רביעית בנטילת ידים הוא משום חלות 'מקוה' דאורייתא לכלים, א"כ ודאי דאף בטבילה סגי בשיעור מקוה זה. ואילו להרמב"ם שדין נטילה אינו משום הלכות טהרה אלא מעשה נטילה גרידא, א"כ לשיטתו אין לנו מקור כלל להמציא שיעור מקוה דכלים בנט"י, ושפיר הצריך טבילה במקוה של אדם.

עוד תבואר בזה פלוגתתם לענין טבילת ידים במים שאובין שיש בהם ארבעים סאה, שהרמב"ם (ברכות ו,ה ומקואות שם) כתב דלא מהני והראב"ד כתב (בהל' ברכות שם) דמהני, ונימוקו עמו: 'שהרי בעלי קריין טובלין בהן אע"פ שהן שאובין אם יש בהן ארבעים סאה בקרקע'. ופירש הלח"מ שכמו טבילת בע"ק לדברי תורה שהיא מתקנת עזרא הקלו חכמים דליהני שאובין, כך ה"ה בטבילת ידים דרבנן יש להקל בשאובין. ומה יענה הרמב"ם לטענה זו -

ונראה דלהרמב"ם לשיטתו לא קשיא מידי, שכבר פירש בהלכות תפילה (ד,ד-ה) שטבילה זו 'לא מפני טומאה וטהרה נגעו בה אלא כדי שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהן כתרנגולים, ומפני זה תקנו טבילה לבע"ק לבדו והוציאוהו מכלל הטמאין. לפיכך היו אומרים בזמן תקנה זו שאפילו זב שראה קרי ונדה שפלטתה שכבת זרע ומשמשת שראתה דם נדה צריכין טבילה לק"ש וכן לתפילה מפני הקרי אף על פי שהם טמאין. וכן הדין נותן שאין טבילה זו מפני טהרה אלא מפני הגזירה שלא יהיו מצויין וכו'". וכבר ביארנו דבריו במק"א בהרחבה" שכוונתו בזה ליישב מדוע תועיל טבילה לטומאת קרי והלא נשאר טמא בטומאה חמורה, וכבר ייסדו הגר"ח והגר"ש"ק שהטבילה היא 'מעשה טהרה' וכל שאינה מועילה להעלות את האדם מידי טומאה לטהרה מחמת טומאה חמורה שעליו, אינה מועילה כל עיקר, אף לא כלפי הטומאה הקלה. וביאר לפי"ז הגר"ח דהטובל ושרץ בידו שלא עלתה לו טבילה, לא משום שחוזר ונטמא מהשרץ אלא דמעיקרא לא נטהר כלל כי אין כאן מעשה טהרה. [ונראה סיוע לזה מהא דאמרו (תענית טז ורמב"ם הל' תשובה ב,ג) שהמתודה על חטאיו ולא עזבם דומה הוא לטובל ושרץ בידו. והרי הכוונה שם לומר שיעקר תשובתו חסרה, דאלהבא אין צריך לומר דחוטא הוא", וממה שהמשילוהו לטובל ושרץ בידו הרי אתה למד מהנמשל על המשל כיסוד הגר"ח דהטבילה כשרץ בידו אינה טבילה כלל, ולא שטבל ומיד נטמא שוב מהשרץ]. ואמנם הגר"ש"ק הקשה על יסודו זה מהמשנה בברכות דזב

יח שיעור ד.

יט ע"ע בשיעור עט, ז.